

Vélemény a Nemzeti alaptanterv 2018. augusztus 31-i tervezetéről a földrajz szemszögéből

Kíváncsian vártuk a nagy titokban készülődő Nemzeti alaptantervet, hiszen az előző sok tekintetben idejétmúlt, és a földrajz helyzete – a 2012-es Natra épülő kerettantervek nyomán – igen kedvezőtlen, a nem körültekintő tantervi szabályozás következtében mondhatjuk, hogy napjainkra a tantárgy ellehetetlenedett az általános iskolákban és a szakgimnáziumok nagy részében, megszűnt a szakközépiskolákban.

Sajnálatos módon a Nemzeti alaptanterv **műfaja** nem egyértelmű Magyarországon. A 2000-es évektől folyamatosan történő átalakítások során a dokumentum kezelhetetlen terjedelműre duzzadt. Noha elméletileg a köznevelési rendszer koncepcionális irányvonalainak megadására hivatott, ezt a szerepet nem képes betölteni, mert helyenként olyan dolgokba merül bele, amely már a következő szabályozási szinthez tartoznak, a kerettantervek feladata lenne (pl. tantárgyak, tantárgyi óraszámok), máskor pedig nagyvonalúan átlép lényegi kérdéseket (pl. a különböző szakirányú szakgimnáziumok tanterve, tanulási nehézségekkel küzdő tanulók képzése). A Nat túlságosan erősen meg kívánja határozni – az óraszámokon kívül – a tantárgyi rendszert és az oktatás tartalmi kereteit. Ez a túlszabályozottság alapvetően ellentmond az intézmények önállóságának, akadályozza az iskolák különböző társadalmi háttéréhez, a családi és a tanulói igényekhez, a különböző pedagógiai elképzelésekhez és célkitűzésekhez való igazodásának lehetőségét.

Kifejezetten aggályos, hogy a központi irányítás által preferált területek olyan nyomáskényszert jelentenek a tantárgyi struktúra és az időkeretek kialakítására, amely károsan befolyásolja a tanítási-tanulási folyamatot. A tanulók terhelése rendkívül és értelmezhetetlenül magas, így egyértelmű, hogy az tovább nem növelhető. Azonban a preferenciák megvalósítása egy **torz tantárgystruktúrát** hozott létre (lásd mindennapos testnevelés, erkölcstan/hittan, digitális technológia). Bár nem vitatjuk ezen területek fontosságát, de azt elutasítjuk, hogy ennek az legyen a következménye, hogy **heti 1 órás tantárgyakat** kényszerít az iskolákra. Minden tanár tapasztalatból ismeri azt az alaptételt, hogy a heti 1 órás tantárgynak alig van értelme, mert tizenéves korban egy hét alatt akkora a felejtés mértéke, hogy a tanulók előzetes tudására óráról-órára nem lehet építeni. Ezért két lehetőség áll a szaktanárok előtt: vagy minden egyes órán visszanyúlnak az előző órák tananyagához (ami – pl. a 7. osztályos földrajzból jól ismerjük – tanév végére esetleg több havi lemaradással jár), vagy nem vesznek erről tudomást, és minden órán továbblépnek. Ez azonban a légvárépítés – és nem a tudásépítés – folyamata, ami előbb-utóbb a „tudás” összeomlásához vezet. Érdeemes tehát ebből a szempontból vizsgálni a Nemzeti alaptanterv tervezetét.

(Megjegyzés: a digitális technológia tantárgynak nincs értelme önállóan, középiskolában egyértelműen már a tantárgyakba beépülve, alkalmazás szinten kellene jelen lennie. El kellene érni, hogy a testnevelés óraszámja ne a közismereti tárgyak órakeretét terhelje. E két terület racionalizálása máris időkereteket szabadítana fel szaktudományi tartalmak tanítására-tanulására.)

Noha egyetértünk a dokumentum azon szellemiségével, hogy a lexikális tudásátadással szemben a diákdomináns módszerekben és tevékenységformákban, az aktív tudásszerzésben

gondolkodik, a kompetenciák, készségek fejlesztésére és a tanulási folyamatra helyezi a hangsúlyt, ennek megvalósítását éppen a megfogalmazott tartalom és az időkeret akadályozza meg. Fogalmazható úgy is, az ellentmondásos dokumentum következtében eleve kódolt, hogy az iskolával, a tanulókkal szemben megfogalmazott tantervi elvárások, követelmények nem fognak teljesülni. A fejlesztési folyamathoz idő kell, csak akkor várható eredmény, ha rendszeresen fejlesztődik egy-egy készségterület (az nem fejlesztés, nem is folyamat, ha egy téma a gyerek 12 éves iskolai élete során kétszer előfordul!). Látjuk az elmúlt 20 évben, hogy folyamatosan, egyre távolabbra szakad egymástól a tantervi elvárás, a követelményrendszer és az oktatás valós tartalma, eredményessége. Vajon miért járunk még mindig ezen az úton ennyi kudarc után is? Az is világosan látszik a tervezetből, hogy **az elvárások, a tartalom és az óraszámok között feloldhatatlan ellentmondás feszül**. A jelenlegi földrajzi tartalom – alapvetően reális és szükséges – optimálisan csak a Nat-ban javasolt időkeret mintegy **kétszerese** alatt valósítható meg. Különösen igaz ez az általános iskolára és a gimnázium 9. évfolyamára. A jelenlegi tervezet mindössze 4 évfolyamon, összesen 6 órában ad időkeretet a földrajz oktatására, ezzel szemben minimálisan 9, de inkább **10 órára** lenne szükség (7–11. évfolyam heti 2 óra, 11. évfolyam 1-2 óra).

Örömmel üdvözlöttük a Nat-tervezetben, hogy a **földrajz önálló műveltségi területként** (tantárgyként) megmaradt, és végre kikerült a természettudományos halmazból. Noha a földrajz természettudományos gyökerű tantárgy az iskolarendszerben, mai tartalmának nagyobb része már a társadalomtudományokat alapozza. Egyetlen és évszázadok óta működő szintetizáló jellegű tantárgy az iskolarendszerben. (Az 5-6. évfolyamos természettudományt jelenlegi formájában nem tekinthetjük annak, mert az csupán tudományterületek rendezetlen halmaza.) Megjegyzendő, hogy dokumentumszerkesztési szempontból a földrajznak a 2.2.2_1. (36.o.) és a 2.2.2_2. (37. o.) táblázatban való megjelenése nem egyértelmű, és csak remélhető, hogy valóban csupán technikai problémáról van szó. Az azonban nem értelmezhető, hogy 5–6. évfolyamon miért nem önálló tantárgy a földrajz, ott miért épül bele a természettudományba (ellentmondás a földrajzról szóló értelmezéssel, leírással!). Az előző tantervekben az alsó tagozatos környezetismeretnek az 5-6. osztályos természetismeretre való szűkülése logikailag értelmezhető volt, az is, hogy 7. évfolyamtól a természetismeretbe integrált tudományterületek önálló tantárgyakra váltak szét – még akkor is, ha ezzel sokan nem értettek egyet. A jelen tantervi változatban viszont nem értelmezhető, hogy mi is történik 7. évfolyamtól kezdve. A fizika, a kémia és a biológia mint természettudományi alaptudományok 10–11 éves korban ugyanúgy tartoznának össze, mint 12 éves kortól. A földrajzi logika viszont nem illeszthető bele ebbe a szintézisbe, hiszen tulajdonképpen csak a természetföldrajz kap helyet benne. Ez tudományelméleti, oktatáseméleti és készségfejlesztési szempontból sem elfogadható. Vegyük észre, hogy 5-6. évfolyamon (két tanéven át) semmiféle alapozása nincs a társadalmi-gazdasági és környezeti tudományterületeknek! Ez óriási fogyatékosága a tantervnek, hiszen két év kimaradás 10–12 éves korban azt jelenti, hogy 7. évfolyamon gyakorlatilag a nulláról indul a földrajztanítás. Vagyis a Nemzeti alaptantervnek a **földrajz önállóságát 5. évfolyamtól kellene biztosítania** ahhoz, hogy valós földrajzi-környezeti tudásépítés és szemléletfejlesztés történhessen.

A földrajz tantárgy óraszámja ismét csökkent, a jelenlegi összesen 7 órával (7–10. évfolyam évi 1+2+2+2 óra hetente) szemben már csak 6 óra (2+1+1+2 óra). Minden egyes tantervi változás során csökkent az elmúlt 20 évben (1995 előtt 6–10. évfolyam 2+2+2+3+3=12 óra), azaz megfelelődött! Azt nem mondhatjuk, hogy ezzel a tervezettel a földrajz több időkeretet

vesztett, mint a természettudományos tantárgyak általában (1. táblázat), de alapfunkciójának megvalósulását maga a tanterv korlátozza. Miközben a földrajz óraszámja folyamatosan csökkent, a tartalom növekedett, hiszen a társadalomföldrajzi és környezeti tudáselemek mennyisége több mint a kétszeresére növekedett (miközben a természetföldrajziak nem csökkentek), és akkor még a pedagógiai-metodikai szemléletváltásból fakadó feldolgozási időigényről nem is beszéltünk (ez nehezen számszerűsíthető, hiszen nagyban meghatározza a tanulói összetétel).

Tantárgy	Nat-2012		Nat-2018 (tervezet)		Összes változás	
	7–8. évf.	9–10. évf.	7–8. évf.	9–12. évf.	Nat-2012 7–12. évf.	Nat-2018 (tervezet) 7–12. évf.
földrajz	5,6%	3,3%	5,3%	2,7%	4%	3,6%
biológia, fizika, kémia, természettudomány	16%	13,4%	16%	11,7%	14,3%	13,2%

1. táblázat. A földrajz és a természettudományos tantárgyak időarányainak változása

A földrajz – az egyébként nagyvonalakban elfogadható 7–10. osztályos tartalmakból is adódó – **nem tudja betölteni szintetizáló szerepét**, mert 10. évfolyamon befejeződik az oktatása. Ez akkor történik, amikor azon tudományágakat képviselő tantárgyak, amelyeknek az ismereteit, szemléletmódját szintetizálnia kellene, még nem kerültek feldolgozásra. (Ezt a problémát az 1978-as tanterv bevezetése óta vonszolja magával a földrajzoktatás.) A Nat az integrált tudásszerzést erőlteti – lásd összevont természettudomány tantárgy „belebegtetése” – és az egyetlen valóban integráló tantárgy oktatására nem ad lehetőséget a 11–12. évfolyamon, ahol már lenne megfelelő ismeretanyag is hozzá, továbbá a tanulók gondolkodásfejlődése, készségeinek szintje is megadná a lehetőségét a sikeres tanulásának.

Ugyancsak szeretnénk emlékeztetni arra, hogy míg a fizika és a kémia (részben a biológiai is) csak egy-egy tudományterületet képvisel a köznevelési rendszerben, a földrajz nagyon sok tudományágat: földtudományokat, földrajztudományt, regionális tudományt, közgazdaságtant, környezettudományt alapoz, hogy csak a főcsoportokat említsük. Mikor jutunk el oda, hogy a társadalom felismeri a földrajz tantárgy egyedülálló szerepét? Akkor, amikor a nemzet és az európaiság oly fontos kérdés a társadalomban, miért nem adunk lehetőséget a nemzettudat és az Európatudat kialakításának? Ez nem a média dolga, hanem a közoktatásé. Ha az egészséges nemzettudat kialakítása nemzetpolitikai, stratégiai kérdés, akkor annak miért nincs tere az iskolában, miért csak a történelmi vetülete fontos, miért nincs lehetőség földrajzi alapjainak és a jelen földrajzi összefüggéseinek a megismertetésére iskoláskorban? Akkor, amikor kultúrák feszülnek egymásnak a világban, miért nem fontos egy olyan tantárgy, ami a kultúrák földrajzi hátterét hivatott megértetni, hogy ne a tudatlanság és a sztereotípiák formálják a közgondolkodást? A mai világ megértése nem lehetséges földrajzi tudás nélkül. Ehhez fontos a történelem, de nem nélkülözheti az sem a földrajzi alapokat, a téri gondolkodást. És akkor még nem említettük a földrajznak a praktikum szempontjából való kiemelkedő jelentőségét. Miért a fizika tanítja meg az időjárás frontokat, a globális felmelegedést, a Föld jövőjét; a történelem a gazdasági erőtereket, a demográfiai és a pénzügyi ismereteket, a biológia a Föld és a Kárpát-medence értékeit, a fenntartható életvitelt és gazdálkodást? A Nat-tervezetben sok-sok ilyen jellegű átfedés (és földrajzból való kiszorítás)

van, ami felelős gondolkodással nem értelmezhető. Szükség lenne ezek kigyomlálására, ami csak az egyes szakmaterületek egyeztetésével lehetséges.

A földrajz oktatási, képzési és nevelési terének zsugorítása, feladatainak kiszorítása a köznevelési rendszerből hosszútávon jelentős **gazdasági versenyhátrányt fog okozni** a szomszédos országokhoz viszonyítva. A földrajz óraszámának további csökkentése **veszélyezteti** a jövő geológus, hidrológus, meteorológus, közgazdász, közigazgatási, fejlesztéspolitikai és szociológiai stb. szakemberképzés alap- és középiskolai megalapozását!

Ha nincs időkeret, akkor a belső tartalomról nincs értelme sokat beszélni. Ugyanakkor leszögezzük, hogy a Nat 2018. augusztusi tervezetében megfogalmazott földrajzi tartalom alapkoncepciójával egyetértünk. Elfogadjuk, hogy a világ tevékenységeken alapuló megismerése általában könnyebben értelmezhető a tanulók számára, maradandóbb és praktikus tudást eredményez. Egyetértünk a leíró földrajz száműzésével – igaz, erre 25 éve egyértelmű a tantervi szándék –, helyette a gondolkodásra és szemléletformálásra törekvő földrajzoktatással. Sajnos azonban kevés a praktikum, azaz annak a megláttására való törekvés, hogy a földrajz tantárgy mennyire hasznos és szükséges a mindennapi életben (pl. térbeli tájékozódás a digitális korban, időjárás ismeretek, földrajzi gyökerű veszélyhelyzetek felismerése, téri összefüggések meglátása a helyi – regionális – globális rendszerben, környezeti hatások kezelése, viselkedés a fenntarthatóság érdekében, konfliktusértékelés). Ezekre bizony általános iskolában is szükség van, hiszen a tanulók jelentős hányada (szakközépiskolások, szakgimnazisták többsége) nem fog 14 éves kora után földrajzot tanulni.

Az **életkori sajátosságokhoz való igazodás** kevésbé érezhető a dokumentumban a középiskolai szakaszban. A regionális ismeretkörök csupán általános iskolai szinten való feldolgozása (heti 1-2 órában!) biztosan nem elegendő a világ megértéséhez. A gazdasági erőterek országos szintű ismeretek nélkül nem feldolgozhatók. Erősebben kellene az alaptantervnek a regionális feldolgozás mellett a problémaközpontú feldolgozási módban gondolkodnia, az élelmezés, a turizmus, az energiagazdaság, a kultúrkörök, a földtudományi alapú veszélyhelyzetek fő konfliktushelyzeteiben és azok értelmezésében, megoldási lehetőségeiben gondolkodnia. A **fenntarthatóság** témaköre a földrajz tantervben tartalmilag az általánosságok szintjén mozog, mélységében és terjedelmében egyaránt alulreprezentált, a természettudomány egyes tantárgyaiban jóval hangsúlyosabb. Ez pedig azért nem helyes így, mert éppen ez az a témakör, amelyben kiteljesedhet a földrajzi szintézis. Tulajdonképpen ennek a témakörnek **11. évfolyamon önálló földrajz tantárgy** keretében kellene megjelenie, integrálva az addig szerzett kémiai, fizikai, biológiai és földrajzi tudást.

Budapest, 2018. szeptember 16.

Makádi Mariann
ELTE TTK FFI
Földrajz szakmódszertani csoport